

MARTHA BIBESCU – PORTRET DE PORTRETISTĂ

Cam la aceeași vreme la care publica *Images d'Épinal*, Martha Bibescu îi mărturisea unui jurnalist francez: „Scriu ca să nu uit viața.” Era o bravadă sau poate doar răsfăț din partea unei scriitoare pe care pronia o binecuvântase cu darul dureros de a nu putea uita nimic. Ochiul său de Circe – așa o numeau, în corespondența lor secretă, Barbu Știrbey și regina Maria – înregistra totul cu precizia unei camere de înaltă rezoluție, iar mintea ascuțită găsea cuvintele pentru a reda imaginea cu o finețe cinematografică. Era, cu alte cuvinte, o portretistă redutabilă, căreia nu-i scăpa niciun rid

de pe chipul modelului. Atâta doar că nu chipul vizibil tuturor o interesa, ci acela pe care, cel mai adesea, modelul se străduia să îl ascundă de ochii celorlalți. În consecință, portretele făcute de ea plăceau adesea lumii întregi, dar nu întotdeauna și celui care, cu sau fără voie, îi „pozase”. Martha știa cum e, o pățise ea însăși – deși în alt fel – cu faimosul portret pe care soțul ei, Georges-Valentin, i-l comandase lui Giovanni Boldini. Când a fost gata, l-a refuzat, spunându-i pictorului că „nu era nevoie să o picteze ca pe un avion doar fiindcă e soție de aviator”. De fapt, Boldini o văzuse pe Martha mai bine decât o vedea propriul ei soț. Așa era ea: o creatură spectaculoasă care iubea spectacolul, un amestec original de grație statuară și vivacitate, de tristețe și optimism, de inteligență și sarcasm.

Se spunea despre ea că era obsedată de istorie, ceea ce, citind-o, pare adevărat. Era însă mai mult decât o simplă obsesie. De fapt, Martha Bibescu trăia în (și prin) istorie. Poate chiar mai mult decât literatura, trecutul era locul său de refugiu atunci când prezentul devenea disonant și lipsit de logică. Memoria ei fabuloasă îi servea pentru a interpreta evenimentele – și oamenii – „pe durată lungă”, pentru a integra istoria mare – și „istoria

mică“ – în propriul cotidian, discernând deopotrivă trenduri și constante psihologice.

„Martha are un talent special de a exploata tragediile din familie“, observa ironic prințesa Marie Murat, cu ocazia unei excursii la Istanbul, când, vizitând Edicule, Martha ținuse să refacă, pentru însoțitorii ei, cei cincisprezece kilometri ai traseului pe care strămoșul său, Nicolae Mavrocordat, îi străbătuse până la eșafod. Dincolo de glumă, aceasta era una dintre preocupările favorite ale Marthei: să își privească lumea cu ochii cu care ar fi putut-o privi altcineva, din alt veac. Și, eventual, să dea un sens acestei lumi folosind perspectiva – lucidă și edulcorantă deopotrivă – pe care nu i-o putea oferi decât timpul. De aici, șirurile lungi de strămoși, etalați împreună cu secretele lor, despre care speraseră că nimeni nu va afla nimic, niciodată, de aici, cavalcada năucitoare de povești de familie, digresiunile despre regi, împărați și bătălii (câștigate ori pierdute), legendele despre giuvaere trecute prin vremuri dintr-o mână în alta, dintr-o istorie în alta, ce îi populează în chip inconfundabil scrierile.

Totuși, Martha are prea mult orgoliu de scriitoare pentru a se ascunde cu totul în faldurile ample ale istoriei. Și, la drept vorbind, nici nu-și dorește să se ascundă, ci doar „să (se) explice“.

În fiecare text pe care îl scrie, vocea ei auctorială este – conștient sau inconștient – personajul principal. În portretele literare ale oamenilor pe care i-a întâlnit de-a lungul vieții, această trăsătură e chiar mai evidentă decât în alte tipuri de texte. Vocea autorului te ghidează la fiecare întorsătură de frază: o ironie subtilă, o nuanță de duioșie, o mică undă de reproș, o umbră de melancolie, o doză de îngăduință sau de severitate bine plasată îți ritmează pașii lecturii potrivit cu sentimentele celei care scrie la adresa celor despre care scrie. Nu e o simplă „restituire“, ci o amintire vie, un instantaneu subiectiv care captează mișcările interioare, mecanica fină a sufletelor și a inteligențelor ce se întretaie, se explorează și se evaluează reciproc. În care, desigur, autoarea își rezervă partea leului: rolul de vrăjitoare bună, a cărei omniprezență insinuantă îți ajustează permanent unghiul vederii.

Titlul volumului, descris chiar de ea ca fiind „cam pueril“, reprezintă, la rândul său, o subtilă formă de ironie. La origine, *les images d'Épinal* erau un soi de vederi populare, benzi desenate sau cărți poștale. Le inventase un gravor și tipograf de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Jean-Charles Pellerin, împreună cu tehnica specială de imprimare care îi permisesse să le facă să circule în număr mare. Aceste desene viu colorate s-au

bucurat de un enorm succes, contribuind, printre altele, la popularizarea imaginii lui Napoleon I și a armatei sale. Cu timpul, expresia *images d'Épinal* a ajuns să desemneze generic imaginea-clișeu, un loc comun, o reprezentare ușor naivă și desuetă, fără pretenții de originalitate, care se concentrează exclusiv pe trăsăturile pozitive ale celui reprezentat. Acesta este și sensul titlului pe care Martha Bibescu îl dă volumului său, scris în limba franceză. Nu însă în chip pueril, ci, dimpotrivă, știind de la bun început că urmează să facă exact contrariul. În spatele unei naivități bine mimate, ceea ce te frapază în primul rând este sagacitatea privirii. Această privire se îndreaptă direct spre rădăcinile personalității celui privit, îl dezgolește și îi arată – delicat, dar fără umbră de ezitare – emoțiile și vulnerabilitățile, îl separă de aura eului său social, expunându-l celei mai intime chei de lectură: aceea a umanității fragile, care, indiferent de treapta socială, îi face pe oameni să semene unii cu alții. Intenția nu e câtuși de puțin răutăcioasă, ci, mai degrabă, o invitație la empatie. Navigând elegant printre biografiile unor celebrități, autoarea pare să spună: „Iată, există mai multe feluri de a îmbătrâni – urât sau frumos – mai multe feluri de a fi tată sau rege, soț sau soție, prieten sau dușman, regină sau fiică de președinte american, mai

multe feluri de a supraviețui gloriei sau eșecului și chiar mai multe feluri de a te ridica din propria cenușă. Eu, autorul, nu-i judec pe acei oameni pe care ți-i descriu, dar tu, cititorul, înțelegi foarte bine ceea ce, de fapt, îți povestesc. Eu, autorul, și tu, cititorul, suntem acum complici la ceea ce fie că ne place, fie că nu, va deveni mai devreme sau mai târziu judecata istoriei.“ O astfel de miză n-are nimic de-a face cu simplitatea sau naivitatea. E, în schimb, exact genul de miză către care o scriitoare ca Martha Bibescu țintește prin fiecare pagină scrisă.

Marele său proiect literar, *Nimfa Europa*, era menit să îndeplinească exact același rol, însă la o scară monumentală. Martha și-a dedicat aproape jumătate din viață realizării unei uriașe *image d'Épinal*, a Europei, în centrul căreia trebuia să se afle – cum altfel? – istoria, privită (și oglindită) cu ochiul ei de urmașă a Mavrocordaților. O istorie întinsă pe cinci secole, din care faliile urmau a fi abolite. Între est și vest, între Balcani și Occident, între legendă și realitate, între trecut și prezent, singura călăuză a cititorului era doar sensibilitatea *à fleur de peau* a unei prințese-scriitoare dotate cu o memorie de elefant și dispusă să retrăiască, pas cu pas, toate viețile anterioare, toate poveștile de iubire și ură, dezamăgire și speranță, mărire și

decădere, ale oamenilor cu sânge amestecat din care își trăgea rădăcinile. Din păcate, proiectul nu a fost, în cele din urmă, încununat de succes. Au rămas din el mai multe caiete în care autoarea își adunase cu migală documentația, un prim volum, cu prea puțini cititori, un al doilea care azi e aproape imposibil de găsit și cel de-al treilea, neterminat, pe care editorul nici n-ar mai fi fost prea încântat să îl publice. Această neîmplinire din biografia ei literară își avea originile într-o dublă neînțelegere. Mai întâi, blestemul mondenității, care a urmărit-o toată viața, chiar și la bătrânețe, a făcut ca eventualii cititori să fie mult mai interesați de memoriile sale de „salonardă” decât de viziunea originală asupra istoriei pe care le-ar fi putut-o oferi. A repovesti bârfe despre celebritățile veacului, a da la iveală presupuse secrete încă nedezvăluite din existențele unei lumi recent apuse, a prelungi cu încă o zi-două viața unei lumi mai fericite, pe care un cataclism politic tocmai o distrusese iremediabil, ar fi fost, cu siguranță, o antrepriză pe gustul marelui public. În schimb, a transforma biografiile unor prinți obscuri din Levant în alegorii ale destinului Europei nu-i putuse asigura decât, cel mult, un public hiperspecializat și, în consecință, minuscul.

Apoi, vocea foarte personală a Marthei Bibescu, aceeași voce care realizează portretele din volumul de față, suprapusă peste locurile comune ale istoriei europene, contrazicându-le, reconfigurându-le, situându-le în contratimpul și în contra-spațiul istoriei „obișnuite“, avea din start toate șansele să rămână neînțeleasă în propria epocă. Așa cum neînțelese au rămas și unele dintre demersurile ei portretistice, născând, la cei care nu s-au putut regăsi în ele, reacții de neîncredere sau chiar de ostilitate. Un bun exemplu de cititor mefient față de tehnica portretistică a Marthei a fost, de pildă, Regina Maria. Între cele două exista, e adevărat, o relație complicată: ambele orgolioase, ambele scritoare, ambele dotate cu un simț special al spectacolului, erau totuși despărțite, printre altele, de o înțelegere diferită a raportului dintre imaginea „de aparat“ a individului-personaj istoric și esența sa umană. Pentru Martha, cel puțin în scris, esența era mult mai importantă decât efigia. De aceea, portretele pe care le face membrilor Casei Regale a României – Carol I, Ferdinand, prințesa Marioara – pun accentul pe drama umană, pe tensiunea între povara regalității și nevoia firească de fericire personală, pe frustrările născute din această tensiune, pe alegerile – corecte sau greșite – rezultate din respectivele tensiuni și frustrări. Din

perspectiva Marthei, slăbiciunea omenească e o calitate, nu un defect și de aceea, zugrăvirea vulnerabilităților într-un portret literar, departe de a „trânti” personalitatea celui astfel descris de pe pedestalul funcției sale, e făcută mai degrabă să îl înalțe. În viziunea Reginei Maria, lucrurile stăteau însă cu totul altfel: imaginea „de aparat” primează asupra esenței umane a individului, așa cum simțul datoriei ar trebui să primeze întotdeauna asupra sentimentelor și chiar a voinței celui investit cu atributele regalității. A admite că un rege ar fi putut să nu fie fericit cu alegerea impusă de îndatoririle sale atunci când aceste îndatoriri nu se potriveau cu propriile-i sentimente era, din punctul de vedere al Reginei Maria, aproape o formă de lezmajestate. Din punctul de vedere al Marthei, era doar un mod de a-i zugrăvi regelui măreția, iar omului, de a-i restitui dreptul la compasiunea și înțelegerea semenilor lui. În același chip, a spune despre o regină – în speță, chiar despre Regina Maria – că, într-o țară de lege salică, era doar mama și soția unor regi, nu însă o suverană adevărată, oricât de bună ar fi fost în acel rol, poate chiar mai bună decât toți bărbații din jurul ei, era, pentru Martha, un mod de a reflecta la condiția dramatică a femeii – o condiție care o afecta și pe ea în mod direct – în vreme ce, pentru Regina

Maria, reprezenta doar o tentativă ignobilă de a-i nega măreția.

Firește, între cele două femei au existat și motive reale de animozitate, dar nu ele fac obiectul de interes aici, ci diferențele de percepție a „adevărului” istoric care o separau pe scriitoarea Martha Bibescu de o bună parte a publicului epocii sale. A închide omul într-o efigie, a îngheța istoria într-un clișeu – sau într-o succesiune de clișee – nu făcea parte din stilul Marthei. A-și pune amprenta pe acel „adevăr”, a deveni oglinda lui activă, subiectivă, a-și asuma simultan statutul de povestitoare și pe acela de personaj al poveștii, aceasta era adevărata ei atitudine față de istorie. Aceeași atitudine transpare, înainte de toate, și din volumul de față, *Images d'Épinal*, în care cititorul de azi are șansa să descopere personalități cunoscute de el din alte surse istorice într-o lumină cu totul nouă, neobișnuită, ce-i va putea părea, după aproape o sută de ani, încă inedită.

Din intimitatea sa profundă cu istoria rezultă, în ultimă instanță, și surprinzătoarea modernitate literară a Marthei Bibescu. Între Chateaubriand, pe care îl adora fără rezerve și Proust, pe care îl admira și poate chiar îl invidia în secret, vocea ei non-canonice își construiește propriul stil: un amestec unic de erudiție și sarcasm, de patetism

și autoironie, de prețiozitate aristocratică și autenticitate. Un joc cu umbrele și luminile, cu spusese și nespusele, cu viețile reale și cele imaginare, pe scurt, o experiență de lectură a cărei originalitate e încă în stare să producă, peste timp, neașteptate – și plăcute – efecte estetice.

ALINA PAVELESCU